

TOLERANȚĂ ȘI INTOLERANȚĂ RELIGIOASĂ ÎN TRANSILVANIA SECOLULUI AL XVI-LEA

Béla VÍGH

belavigh@yahoo.com

Muzeul Național Brukenthal

Key-words: *Transylvania, medieval, modern, religious tolerance.*

Abstract: *The article is presenting different behaviors regarding the tolerance and intolerance in late medieval Europe. The Roman Catholic Church was not anymore the only official church; other three Protestant confessions appeared at that time: the Calvins, the Lutherans as well as the Unitarians, in a framework in which the level of religious intolerance was high across the Western Europe. On the contrary, Transylvania could be regarded as a good example of mutual understanding.*

Pe parcursul veacurilor, în istoria mentalităților se întâlnesc diferite forme de manifestare ideologică. Spiritul veacurilor, regimurile politice, facțiunile sociale, mediile culturale au avut diferite atitudini față de un curent ideologic, fie el politic, cultural sau religios. Toleranța este, inevitabil, produsul unei atitudini, a unui spirit elevat și civilizat. În accepțiune extinsă și reală, toleranța este produsul epocii moderne, dar ea s-a manifestat doar parțial în secolele al XVI-XVII-lea în Germania și Franța. Intoleranța este o trăsătură imanentă a firii umane. Se constată că, pe parcursul istoriei omenirii, intoleranța a fost o realitate constantă, un factor ce a dominat mentalul, rațiunea.

Într-o epocă monistă precum Evul Mediu, dar nu numai, pluralismul, alteritatea, abaterea de la un sistem de gândire consacrat, sacrosanct, reprezenta o crimă. Abaterea sau contestarea liniei oficiale, fie politică sau religioasă, era de neconceput și echivala cu un act de lezmajestate, cu un atentat la adresa statului și cu bulversarea ordinii sociale. În tot Evul Mediu, în ciuda universalismului și ecumenismului atât de frapant declarat și uzitat, Biserica creștină a dat dovadă de o intoleranță ieșită din comun. Islamul a fost incomparabil mai tolerant față de protestantism decât Habsburgii catolici.

Desigur, intoleranța unei epoci nu trebuie judecată sau evaluată din prisma contemporaneității. Orice eveniment trebuie studiat în contextul epocii în care a avut loc. Intoleranța a avut, evident, o motivație ideologică, a servit la conservarea unei ordini sociale, religioase statuate.

Pentru Biserica și statul medieval nu exista altă variantă, o altă entitate decât cea existentă, cea sancționată legalmente. Liberalismul, valorile democratice erau de neperceput pentru mentalul medieval. Doar câteva spirite luminate au reușit, uneori, să străpungă acest sistem de gândire închisat. Dar chiar și aceste capete luminate au devenit, la rândul lor, intolerante. Biserica romano-catolică a avut o atitudine de furibundă intoleranță față de protestantism, folosind o recuzită verbală vehementă, acidă și, nu de puține ori, rugul și sabia. Roma, în virtutea infailibilității dogmatice pe care și-o aroga, nu a tolerat nici o altă învățătură în afară de cea oficială. Trebuie să recunoaștem însă că nici Bisericile protestante nu au fost cu mult mai tolerante. În numele libertății conștiinței, Luther a cerut dreptul de liberă practică pentru noua Biserică, dar în același timp a cerut înăbușirea anabaptismului și calvinismului. Și mai intolerant, Calvin l-a trimis în 1553 pe rug pe unul dintre teoreticienii antitrinitarianismului.

Anatemizarea, blasfemia, discreditarea, polemicile dure, invectivele pamfletărești erau la ordinea zilei și reciproce. În literatura istorică teologică de factură protestantă s-a acreditat ideea că Reforma s-a desfășurat prin mijloace pașnice, fără bulversări, fără turbulențe. Or, se știe foarte clar că pătrunderea noii învățături s-a realizat, uneori, prin forță, în detrimentul Bisericii romano-catolice, dar tot atât de adevărat este că protestanții rareori au folosit rugul. Intoleranța religioasă nu trebuie privită în mod exclusiv și izolat, ci în ansamblul epocii, a relațiilor sociale, a relațiilor ierarhice de suzeranitate-vasalitate. În virtutea acestor relații, seniorul feudal sau consiliul municipal aveau obligația nu numai de a asigura securitatea și propășirea trupească a supușilor, ci și mântuirea sufletească a acestora. Această intoleranță, după cum se vede, are la bază nu atât arbitrarul, cât grija.

Atât feudalul catolic și Biserica romano-catolică, pe de o parte, cât și tabăra protestantă, pe de altă parte, erau convinse că dețin monopolul adevărului și că învățătura părții adverse este o erezie, ca atare trebuie extirpată cu orice preț. De aici rezultă o atitudine exclusivistă și intolerantă.

În ciuda persecuțiilor atât de violente și a numeroaselor execuții din Europa occidentală, Transilvania a constituit un caz aparte, unic în lume, într-o epocă atât de intolerantă și însângerată de războaie religioase. Regatul feudal maghiar era un bastion de seamă al creștinătății catolice în calea expansiunii otomane și, efectiv, o țară catolică ferventă.

Pătrunderea noilor învățături în Ungaria și Transilvania a avut loc în condiții aparte, specifice, diferite de cele din Europa occidentală. Terenul de desfășurare, de implantare a noilor doctrine a fost extrem de favorabil, mult mai favorabil decât în Germania sau în Franța. Catastrofa de la Mohács din 1526 a marcat un moment de cotitură în istoria politică și ecleziastică a Ungariei Mari. Înainte de Mohács Reforma a fost primită și privită reticent de nobilimea maghiară. Sentimentele antigermane ale curții

și nobilimii erau puternice, datorită concurenței pe care o făceau acești străini. În îmbrățișarea noii credințe cel puțin potențialul afectiv reprezenta un impediment serios: pe lângă faptul că era considerată ca fiind „o erezie”, lutheranismul era, pe deasupra, o religie „nemțească”.¹

Acest climat exotic de toleranță confesională s-a realizat treptat și a alternat cu perioade în care au fost adoptate legi de intoleranță, însă nu au fost aplicate niciodată, cu excepția condamnării lui Francisc David.

La 26 ianuarie 1527, voievodul și viceregele Ioan Zápolya a emis primul decret împotriva lutheranilor, fără ca să se ajungă la persecuție. Trebuie avut în vedere atmosfera spirituală, morală, și nu numai cea politică ce s-a instaurat în Ungaria respectiv în Transilvania de după catastrofa de la Mohács. Pe câmpul de luptă a rămas nu numai majoritatea clasei politice, ci și duhovnicii neamului, mari prelați, precum Szalkai László, arhiepiscop de Strigoni, Tomori Pál, arhiepiscop de Kalocsa, Paksi Balázs, episcop de Győr, More Fülöp, episcop de Pécs, Csaholy Ferenc, episcop de Cenad, Perényi Ferenc, episcop de Oradea.²

Foarte multe episcopii nu au avut titulari mult timp, iar după catastrofa de la Mohács cei doi contraregi și-au numit favoriții, fără ca aceștia să fie hirotesii de papă și să primească confirmare. Practic, nu exista pastorație și disciplină administrativă, iar acolo unde exista episcop titular, acesta își avea sediul în altă parte. Clerul de jos era prea puțin numeros și de o incultură ridicată. Mulți dintre simplitii preoți s-au căsătorit și celebrau liturghia împărțind credincioșilor ambele daruri. În primele decenii, această preoțime incultă nu a putut face față înaltei pregătiri a reformatorilor din Ungaria și Transilvania.

Biserica romano-catolică a fost luată prin surprindere de torentul informațional al acestor cărțurari cu o pregătire teologică și umanistă de excepție. În tot secolul al XVI-lea doar Szegedi Gergely a scris lucrări polemice. Apologetii catolicismului apar doar la finele veacului. Expansiunea protestantismului s-a

¹ Pokoly 1904, pp. 30-60.

² Antall 2004, p. 57.

datorat și lipsei de arsenal defensiv al Bisericii romano-catolice. Însuși istoricul romano-catolic Antall József recunoaște că ideile Reformei au pătruns doar în rândurile preoșimii catolice culte. Biserica romană, chiar dacă ar fi avut apologeți și polemisti de marcă, nu ar fi putut face față acestei lavine, pentru că, din cele 20 de tipografii din Ungaria și Transilvania, doar 1 (!!!) se afla în mâinile catolicilor (la Nagyszombat, în Ungaria), iar în Transilvania nu era nici una.³

Din rațiuni politice și strategico-militare, Ioan Zápolya nu a luat măsuri împotriva lutheranilor. Anarhia, demoralizarea, luptele interne dintre facțiunea filohabsburgică și cea „națională” au paralizat aparatul de stat. Zápolya, chiar dacă ar fi vrut să ia măsuri împotriva lutheranismului, nu ar fi putut face acest lucru, deoarece nu avea la îndemână mijloacele necesare, iar în lupele cu Ferdinand de Habsburg avea nevoie de ajutorul politic și militar al nobilimii. Desigur, este prea puțin probabil ca nobilimea să fi îmbrățișat Reforma în mod asumat, din rațiuni dogmatice.

Cu toate acestea, nu putem evalua aderarea acestei clase la Reformă doar pe criterii strict reduționiste, din dorința de a pune mâna pe averile bisericești. Este posibil ca poziția neutră a lui Zápolya față de ascensiunea lutheranismului să fi avut și un mobil lăuntric. Cu condiția garantării autonomiei țării și pentru contracararea ofensivei și influenței habsburgice, voievodul Transilvaniei a recunoscut suzeranitatea otomană, drept pentru care papa Clement al VII-lea l-a excomunicat. La acuzațiile care i-au fost aduse, Zápolya s-a eschivat, afirmând că el este excomunicat și ca atare nu are dreptul moral de a lua măsuri împotriva „*ereticilor*.”⁴

Între 1527-1545 dietele Transilvaniei nu se ocupă de chestiuni confesionale, ceea ce dovedește că lutheranismul a pătruns etapizat, în liniște, fără să fi produs bulversări majore. Lutherizarea Transilvaniei nu trebuie privită ca un dat, un proces finit și foarte determinat, atât în ceea ce privește conținutul, cât și durată. În primul rând, reformatorii nu

au avut nici pe departe intenția de a întemeia o nouă religie, ci aceea de a reșeza Biserica pe fundamentul ei inițial. Tocmai din această cauză reformatorii au păstrat mult timp formele exterioare caracteristice catolicismului. Acest proces a durat decenii întregi și s-a priment, s-a finalizat în urma unor îndelungate dispute doctrinare, sinodale. Trecerea de la ritualul, respectiv de la dogmatica romano-catolică la lutheranism s-a făcut nu brusc, ci cu păstrarea unor elemente ale tradițiilor vechii Biserici.

Între 1530-1540 lutheranismul a câștigat din teren pentru că în 1538 la Sighișoara s-a organizat o dispută între catolici și lutherani. Disputa se pare că a dat câștig de cauză noii credințe, doi dintre arbitri – Kálmáncsehi Sánta Márton și Enyedi Adrian, vicari de Alba-Iulia, trecând fățiș de partea lutheranilor.⁵ Cât timp a trăit George Martinuzzi, guvernator al Transilvaniei și episcop de Oradea, protestantismul a mai putut fi stăvilit. Episcopul, apărător fervent al vechii Biserici, s-a opus cu vehemență înnoirilor. Desigur, nu a putut face abstracție de situația *de facto* și a trebuit să țină cont de reorientarea confesională a nobilimii și a preoșimii catolice.

În 24 aprilie 1545 dieta de la Turda adoptă o lege ce avea menirea să limiteze răspândirea noii credințe, interzicând predicatorilor să vestească evanghelia „*în afara orașelor*”. Dezbaterile pe tema religiei, purtate în prezența guvernatorului, a reginei Isabela și a principelui minor Ioan Sigismund, au fost aprinse, dar legea adoptată este destul de ambiguă. S-a pus problema icoanelor, a postului și a inovațiilor. Dieta a interzis predicatorilor să introducă înnoiri în Biserică; atât preoșilor cât și mirenilor li s-a poruncit să nu epateze prin moravuri și comportament, ci fiecare să slujească spre zidirea aproapelui său, iar călugării și preoții să nu fie deranjați de nimeni, încât ei să poată oficia slujbele în mod obișnuit. Lutheranismul nu este amintit, dar nici prohibit. Practic, se încerca limitarea sa la mediul urban.⁶

Dieta de la Turda din 24 mai 1548 se plasează pe aceeași poziție, permițând

³ Antall 2004, p. 57sq.

⁴ Révész 1938, pp. 55-59; Pokoly 1904, pp. 36-39.

⁵ Heltai 1570, p. 3sqq.

⁶ *Monumenta Comititalia* I, p. 217.

predicatorilor vestirea evangheliei doar în locuri stabilite: „*In causa Religionis cum brevi deliberationis Principum Cristianorum expectentur decretum est: ut in iis quoque nihil innouetur sed quemadmodum anti biennium constitutum fuit, in eo statu nunc etiam causa Religionis consistat nec concionatoribus de loco eis constituto, ad alium concionandi gratia ire liberum*”. (“*În ceea ce privește religia, pentru că în scurt timp va sosi hotărârea principilor creștini, să nu se inoveze nimic, ci așa cum s-a stabilit acum doi ani, cauza religiei să rămână în aceeași stare. Predicatorii, în afară de locul stabilit, să nu aibă voie să plece în altă parte pentru a predica.*”)⁷. Evident, prin aceste măsuri restrictive se urmărea stoparea extinderii noii învățături și circumscrierea ei între zidurile orașelor.

După cum se observă, aceste legi recunosc practic, în mod tacit, existența noii credințe sau, cel puțin, nu o interzic. Totuși prima lege de libertate confesională din lume a fost adoptată de dieta de la Turda din 22 iunie 1550 și o precede pe cea de la Augsburg din 1555. Legea permite lutheranilor profesarea publică a credinței, dar cu condiția ca părțile să nu creeze turbulențe în viața bisericească. Textul original al legii s-a pierdut, dar din legile dietelor din 1551 și 1555 îl putem reconstitui parțial: “...*fiicare să rămână în credința care i-a fost dată de Dumnezeu, dar sub nici un chip niciuna din religii să nu o deranjeze pe cealaltă.*”⁸ Însuși episcopul G.Martinuzzi a fost nevoit să-și dea acordul la această lege.

În 1551, Transilvania a trecut sub dominație habsburgică, stările depunând jurământ de credință împăratului Ferdinand I în biserica Sf. Mihail din Cluj. Desigur, noul regim nu a văzut cu ochi buni această lege a libertății conștiinței, ce și-a depășit cu mult epoca, dar nu a putut-o nici abroga, nici eluda.

Dieta de la Târgu Mureș din 1551 a înaintat o cerere generalului Castaldo, prin care se solicita acestuia intervenția pe lângă împăratul Ferdinand I în direcția recunoașterii legii libertății confesionale din 1550. Pentru a-l sensibiliza pe împărat, Stările au condamnat excesele clujenilor, care, după moartea lui Martinuzzi i-au izgonit din oraș pe călugării franciscani și dominicani și au cerut desemnarea unui episcop în Episcopia (dieceza) de Alba-Iulia vacantă de ani de zile.⁹ Atât Martinuzzi – cât timp a fost în viață – cât și imperialii au considerat legea ca fiind temporară. Împăratul nu răspunde la cerere, dar promovează o politică circumspectă, neîndrăznind să persecute lutheranismul; în 1552 Episcopia romano-catolică a fost reînființată, episcop fiind numit Bornemissza Pál, fost episcop de Veszprém. Tot în 1552 a fost ales ca episcop evanghelic Paulus Wiener, care însă s-a stins din viață în 1554.

Castaldo a recomandat, totuși, voievodului Transilvaniei Andrei Báthori să-i persecute pe protestanți. Persecutarea lutheranilor nu a fost însă posibilă, pentru că în însăși armata imperială erau nu puțini soldați și ofițeri superiori lutherani. La 17 decembrie 1551, din ordinul lui Castaldo, episcopul-cardinal-guvernator a fost asasinat în castelul său de la Vințu de Jos de către mercenarii imperiali. Odată cu dispariția acestui impediment solid din calea extinderii protestantismului, catolicismul va intra într-un declin accentuat, chiar dacă dominația habsburgică se va menține doar până în 1556. Cât de mult trebuia să fi câștigat lutheranismul din teren ne dovedește legea adoptată de dieta de la Turda din mai 1552. Celor două tabere li se recomandă să nu se deranjeze reciproc, ci „*să se poarte cu respect și blândețe*”. Polemicile dintre cele două tabere trebuie să fi fost foarte acide, pentru că legea este foarte categorică: „*susținătorii evanghelicilor să nu întreprindă nimic împotriva celeilalte părți, împotriva celei papistașe, de asemenea nici aceștia să nu-i deranjeze, să nu se întrecă în a-i supăra în mod nedemn pe primii; ci,*

⁷ Monumenta Comitialia I, p. 238. Legile dietelor ce sunt reproduse în studiul de față au fost traduse de autor, pentru a oferi cititorului o privire în recuzita verbală și legislativă a vremii, am păstrat pe cât s-a putut topica frazei și sintagmele specifice.

⁸ Monumenta Comitialia I, p. 259.

⁹ Történelmi Tár 1891, p. 654; Pokoly, 1904, p. 75.

dimpotrivă, fiecare parte să se poarte cu respect și blândețe”¹⁰.

În condițiile organizării unei campanii antiotomane, dieta de la Mediaș din 1554 a permis atât catolicilor, cât și lutheranilor să aibă preoți de campanie. „*Chiar dacă credința creștină este una, pentru că locuitorii țării diferă din punct de vedere al ritualului și în ceea ce privește celebrarea sfintelor taine, s-a hotărât ca atâta timp cât vor fi în tabără fiecare parte să aibă preoții și predicatorii ei.*”¹¹

Dieta din 14 aprilie 1555 de la Târgu Mureș a subordonat din punct de vedere administrativ comunitățile evanghelice Episcopiei catolice de Alba-Iulia, dar le-a garantat independența dogmatică, ceea ce echivala cu reconfirmarea recunoașterii noii confesiuni.¹²

Perioada 1555-1557 reprezintă apogeul lutheranismului, dar în același timp concurarea sa de către sacramentarism. Numărul aderenților învățaturii lui Luther s-a înmulțit așa de mult, încât dacă până acuma aceștia trebuia să lupte pentru subzistență, de la această dată dieta de la Turda din 1557 a trebuit să-i protejeze pe “urmasii vechii credințe”. Biserica romano-catolică din punct de vedere administrativ s-a prăbușit, nu mai exista decât denotația de “veche credință.” „*Noi și Preainălțatul nostru fiu, la cererea umilă a stărilor țării, am permis ca fiecare să urmeze acea credință pe care o vrea după ritual vechi sau nou, am permis și aceea ca în materie de credință să se întâmple, după judecata lor, ceea ce le place; nici una din părți să nu fie vătămată, cei de credință nouă să nu jignească credința veche, sau să neîndreptățească pe urmașii acesteia.*”¹³

Desigur, această toleranță religioasă atât de apoteozată în istoriografia protestantă a avut limitele ei inerente epocii în care s-a născut. Dacă lutheranismul a acuzat constant și virulent catolicismul de intoleranță, de nebiblicitate, aceeași atitudine arbitrară,

intoleranță o va manifesta față de sacramentarism (calvinism). Prin principiul libertății conștiinței, acești campioni ai săi înțelegeau, de fapt, conservarea și nicidecum extinderea lui. Felul în care înțelegeau lutheranii toleranța religioasă reiese din textul legii adoptată de dieta de la Turda din 1558: „*Așa cum a permis și până acuma cu milă Înălțimea Sa, ca fiecare să urmeze acea religie pe care o vrea, pe cea papistășească sau lutherană, tot așa și acuma permite urmarea uneia din cele două, dar cultul sacramentelor este interzis pe baza opiniei Bisericii din Wittemberg și a semnăturii lui Melancton.*”¹⁴ Cu toate acestea, legea a rămas pe hârtie, fără a avea repercursiuni.

O lege surprinzătoare pentru acea epocă și, de ce nu, chiar și pentru omul secolului al XXI-lea a adoptat dieta de la Sighișoara din 1563. Legea permitea folosirea alternativă, în comun a lăcașurilor de cult, fără să se pomenească de schisma din sânul Bisericii lutherane: „...*fiecare să poată să adere la acea religie care îi place și să țină preot de religia lui, iar dacă unul începe să vorbească, celălalt să nu îl împiedice; dacă primul a terminat să înceapă la rând al doilea; sacramentele să fie împărțite liber de fiecare. Agitatorul să fie convocat de partea vătămată în fața principelui și să fie pedepsit după lege.*”¹⁵

După 8 ani de polemici și certuri dogmatice sinodul de la Aiud a consfințit fracționarea calvinismului din Biserica lutherană și constituirea sa în Biserică separată. Desigur, acest lucru a fost posibil datorită eșichierului doctrinar lax, a multitudinii și circulației debordante de idei. Reformatorii din epocă au înțeles că, până la urma urmei, și celelalte învățături trebuie să primească sancționare legală.

Dieta de la Turda din 4-11 iunie 1564 a oficializat a treia religie receptă, calvinismul, caz unic într-o Europă măcinată de războaie religioase. Biserica clujeană (reformată) este maghiară, iar cea sibiană (lutherană) este săsească. Articolul 5: „*Din cauză că între superintendentii și preoții din ecleziile din Cluj,*

¹⁰ Monumenta Comitialia I, p. 41.

¹¹ Monumenta Comitialia I, p. 527.

¹² Pokoly 1904, p. 82.

¹³ Monumenta Comitialia, II, p. 78.

¹⁴ Monumenta Comitialia II, p. 93.

¹⁵ Monumenta Comitialia II, pp. 221-227.

adică cea maghiară, și din Sibiu, adică cea săsească, au existat tot felul de polemici, dezbateri, lupte și deosebiri de concepție pe marginea religiei, dar mai cu seamă pe cea a euharistiei: pentru sistarea deosebirilor și pentru împăcarea cugetului (conștiinței) ambelor părți și pentru pacea locuitorilor țării s-a hotărât ca în viitor ambele tabere să aibă voie să profeseze și să urmeze atât religia și concepția de credință sibiană sau clujeană, dar așa încât vreun preot din vreun oraș regesc sau de câmpie, sau din vreun sat, ar predica religia și concepția de credință a ecleziei clujene, și ar încerca cu forța să convingă poporul, să nu poată. Orașele regești sau de câmpie, sau satele să urmeze religia pe care o vreau, și să țină predicator din religia aceea, iar pe cel din cealaltă religie opusă să-l elibereze din slujbă. Aceste prevederi sunt valabile și în sânul ecleziilor sibiene. Iar aceia care vor să se afilieze la concepția de credință a ecleziilor sibiene sau clujene, sau vor să se împărtășească după ritualul uneia sau alteia să poată să treacă din satul care se află în superintendența ecleziei sibiene în satul care este adeptul concepției de credință clujeană pentru a se împărtăși, fără ca cineva să se opună, sau cuiva să îi cadă greu, fără ca cineva să-l supere prin batjocură, și nici prin râset.”¹⁶

După 1566, pe arena dezbaterilor doctrinare a apărut unitarianismul, la început modest, într-o variantă moderată, ca mai apoi să se radicalizeze. În ciuda lărgirii spectrului dezbaterilor doctrinare, pe tărâm legislativ acest an înregistrează o involuție. La nici doi ani după oficializarea calvinismului, dieta de la Turda din 10-13 martie 1566 a prohibit catolicismul sub pedeapsa expulzării acelor care nu se vor lepăda de superstiții: „S-a hotărât în unanimitate că acele persoane care sunt în ordine biserică și aparțin de știința papistășească, și țin morțiș de obiceiurile omenești, și nu vor să se lepede de ele, să fie expulzați din împărăția Înălțimii Sale... împreună cu avuția lor unde vor vrea, să fie lăsați liber să plece...”¹⁷ Într-adevăr, legea

este surprinzătoare, pentru că urmează după una foarte liberală. Dar tot atât de adevărat este că a rămas doar pe hârtie.

La 30 noiembrie-13 decembrie 1566 dieta de la Sibiu a prohibit, de această dată, ortodoxia: „În privința religiei s-a hotărât, precum și înainte în unanimitate ca fiecare creștin să aibă înaintea ochilor un lucru creștin, conform articolelor de mai înainte, ca vestirea evangheliei să nu fie împiedicată în rândurile nici uneia din națiuni și respectul față de Dumnezeu și preamărirea lui să nu fie supărate, ci dimpotrivă toată idolatria și blasfemierea să fie îndepărtate și sistate; și de aceea mai nou s-a hotărât ca în toată împărăția aceasta dintre toate națiunile asemenea idolatrii să se șteargă și Cuvântul lui Dumnezeu să fie propovăduit liber și în mod special între valahi, a căror păstori fiind orbi, încât atât pe ei, cât și pe biata comunitate i-au dus la pierzanie. Acelora care nu vor să se supună adevărului Înălțimea Sa le poruncește ca să aibă o dispută pe baza Bibliei, și să ajungă la cunoașterea adevărului, iar cei care nici așa nu vor ceda adevărului înțeles, să fie îndepărtați, fie episcop, preot sau călugăr; și toți să asculte numai de singurul episcop Gheorghe superintendent, și să asculte de preoții aleși de el; iar cei care n-ar asculta de aceștia să fie pedeșiți pentru necredința lor.”¹⁸ În epocă, aceste legi nu au însemnat o nedreptate, o discriminare, așa cum le percep istoricii secolului al XXI-lea. Aceste legi au avut o motivație misionară, de „evanghelizare”, de „reformare”, de „epurare” a Bisericii catolice și ortodoxe, considerate ca fiind infestate de elemente păgâne, de superstiții. Și această lege a rămas, desigur, doar pe hârtie.

Pe tărâmul politicii confesionale, anul 1568 reprezintă încă un pas înainte. Dieta de la Turda, din 6-13 ianuarie, a permis pastorilor antitrinitarieni propagarea noii credințe în mod neîngrădit. Chiar dacă nu se amintește „*expressis verbis*” de unitarianism, este evident că noua, controversata și – de-a lungul secolelor – damnata învățătură despre „Unul Dumnezeu” primește temeii legal: „Predicatorii să

¹⁶ Monumenta Comitalia II, p. 231sq.

¹⁷ Monumenta Comitalia II, p. 302sq.

¹⁸ Monumenta Comitalia II, p. 326.

vestească Evanghelia în toate locurile, fiecare după înțelesul său. Comunitatea dacă o acceptă, bine, dacă nu, aceasta să nu fie forțată de nimeni...Comunitățile să țină predicatori a căror învățătură le place. Dar dintre superintendenți nici unul să nu poată supăra (împiedica) pe predicatori. Nimeni să nu fie certat din cauza religiei conform legilor anterioare. Nu i se permite nimănui să amenințe pe cineva cu închisoarea sau cu destituirea din cauza învățaturii (a religiei); pentru că credința este darul lui Dumnezeu, și aceasta provine din auzire, auzire ce se înfăptuiește prin Cuvântul lui Dumnezeu.”¹⁹

Dieta de la Târgu-Mureș din 6 ianuarie 1571 a reprezentat corolarul politicii confesionale a principatului medieval transilvănean. Legea a comportat o notă de liberalism avansat și inedit în epocă. „...pentru că Hristos Domnul nostru a poruncit ca mai întâi să căutăm împărăția lui Dumnezeu și dreptatea Sa, în privința predicării și ascultării Cuvântului lui Dumnezeu s-a hotărât ca mai înainte să fie vestit liber, și din cauza confesiunii nimeni să nu fie supărat, nici predicator, nici ascultător, dar dacă vreun minister (preot) ar cădea în exces criminal, pe acela superintendentul să-l poată judeca și priva de orice funcție, și apoi să fie expulzat din țară.”²⁰ Dieta în care nobilimea unitariană era, desigur, majoritară, a oficializat a patra religie receptă. Noua confesiune nu este însă menționată „ad litteram”, pentru că termenul de unitarianism încă nu era acreditat. El s-a folosit pentru prima dată în 1600, la adunarea de la Leț (Lécfalva).

Sistemul celor 4 religii recepte („religiones licitae”) a fost consfințit printr-un articol de lege aparte și în Approbatae: „A négy recepta religió az országnak ezen megegyezett közönséges végzése szerint ennek utánna is in perpetuum pro receptis tartassanak boldog emlékezetű Eleinknek dícséretes példájok szerént. Holott a Hazának közönséges megmaradása is azt kívánnyá hasonlóképpen az Ország constitúciói, és

néhány rendben lött uniók is. Ezen négy recepta úgy – mint: Evangelica Reformata (vulgo calviniana), Lutherana sive Augustana, Romano catholica, Unitaria, vel antitrinitaria Religióknak szabados exercitiumok in locis juxta Constitutiones Regni Solitis, ez után is megengedtessek.”²¹

În 14 martie 1571 se stingea din viață, atât de prematur, primul principe unitarian al lumii, Ioan Sigismund. După urcarea lui Ștefan Báthori pe tronul Transilvaniei, politica confesională a principatului a fost redirecționată. Báthori, catolic fervent, și-a propus din start restaurarea Bisericii romano-catolice, desigur în detrimentul celei protestante și în special a celei unitariene. Că toleranța confesională din Transilvania a avut limitele ei ne-a dovedit-o domnia lui Ștefan și Cristofor Báthori.

Secolul al XVI-lea a asimilat atât cât a putut elementele noi din recuzita ideologică, dar în momentul în care spectrul doctrinar a devenit mult prea permisiv și liberal, frizând „blasfemia”, chiar și cele mai îngăduitoare minți au refuzat să-și arboreze stindardul pe frontispiciul gândirii teologice. În momentul în care regimul politic n-a mai fost favorabil desfășurării ideilor radicale toleranța afișată până acuma și-a arătat limitele.

Teologii unitarieni radicali au teoretizat principiul „patrotheos”, conform căreia doar Tatăl, Jehova este Dumnezeu. Conform acestui principiu, Isus nu trebuie adorat și nici invocat (chemat în ajutor). „Nonadoramus” și „noninvocando” a scandalizat, a stupefiat și a revoltat cu de-a dreptul epoca. Biserica unitariană oficială a proclamat unicitatea și indivizibilitatea lui Dumnezeu-Tatăl, dar a permis adorarea lui Isus. La sugestia lui Blandrata și la presiunile principelui Báthori dieta între 1572-1579 a votat 7 legi ce aveau menirea să sisteze inovațiile pe tărâm dogmatic și să restabilească unitatea în sânul Bisericii unitariene. La 25-29 mai 1572 dieta de la Turda a votat prima lege a inovației: „În ceea ce privește problema religiei, privitor la hotărârea din timpul Înălțimii Sale principele defunct, ca

¹⁹ Monumenta Comitalia II, p. 343.

²⁰ Monumenta Comitalia II, p. 374.

²¹ Approbatae Constitutiones

nimeni să nu aibă de suferit din cauza religiei, am hotărât ca în toată țara aceasta să rămână în aceeași stare și valabilitate, dar dacă cineva în afara acestei hotărâri ar inova ceva și Înălțimea Sa ne va aduce la cunoștință că acelea sunt inovații, Înălțimea Sa să-l cheme pe Francisc David și pe superintendent, și să înțeleagă de la ei că acești inovatori sunt de altă religie decât ei, în care au fost în timpul domnului nostru defunct. Dacă vor fi dovediți că sunt de altă religie, Înălțimea Sa să-i excomunică, iar dacă ei nu vor fi ține cont de aceasta excomunicare, Înălțimea Sa să aibă puterea să-i pedepsească pe aceștia după faptele lor.”²²

Legile inovației, pe de o parte, au sistat principiul „*semper reformare*”, au stopat finalizarea radicalizării Reformei, dar pe de altă parte au creat, totuși, un „*status-quo*”, salvând Biserica unitariană de la pulverizare. Totodată, domnia Bathoreștilor a însemnat începutul Contrareformei, o rigidizare ideologică, sfârșitul toleranței religioase și, în final, recatolicizarea. Datorită persecuțiilor, unitarienii radicali din Occident – Johannes Sommer, Jacobus Paleologus, Adam Neuser, Mathias-Vehe Glorius – s-au refugiat în Transilvania, făcându-și publice învățăturile radicale despre indivizibilitatea lui Dumnezeu.

În perioada 1573-1579 au fost teoretizate nonadorantismul și antipedobaptismul, învățături care la acea dată echivalau nu numai cu erezia, ci chiar cu diabolismul. Acești reformatori radicali, în frunte cu Francisc David, nu au realizat însă că noul regim politic nu mai este favorabil desfășurării unui asemenea evantai de idei, iar în al doilea rând nu au înțeles că în istorie progresele se realizează treptat și nu prin salturi. Secolul al XVI-lea nu a fost suficient de primenit pentru a primi o asemenea infuzie de idei revoluționare, raționaliste.

În activitatea sa reformatoare, David a contat pe popularitatea de care se bucura în rândurile nobilimii și a preoțimii, deși și-a

pierdut totalmente influența politică fiind destituit din demnitatea de capelan al curții. David, fără doar și poate, a fost omul convingerilor, dar oricum nu a luat în serios legile inovației și nu a prevăzut turnura pe care o vor lua evenimentele, fiind convins de imbatabilitatea sa. La 1-6 ianuarie 1573, dieta de la Cluj a adoptat a doua lege a inovației: „*În continuare despre inovatori s-a dispus, ca articolul anterior să se mențină, ca aceștia dacă e nevoie să fie examinați în fața celor doi superintendenți și a mai multor persoane cărturare și dacă se deosebesc de toți ceilalți și își apără dogma... să fie excomunicați, și să fie proscriși de domnul lor; dacă nu țin cont de aceasta, Înălțimea Sa să aibă putere să-i condamne la închisoare sau la moarte...Dar dacă cineva dintre domni sau nobili, sau orașe le-ar lua partea sau iar ocroti împotriva Domnului nostru pe acela...după lege să procedeze împotriva lui; iar pe cei proscriși să-i persecute peste tot.*”²³

După cum se vede, timp de trei ani dieta nu a adoptat nici o lege în ceea ce privește religia, ceea ce denotă că, pentru un răstimp, se instaurase acalmia în dezbaterile doctrinare. Până în 1576, David a fost episcopul Bisericii unitariene doar „*de facto*”, nu și „*de iure*.” La cererea nobilimii și a preoțimii unitariene, dieta de la Mediaș din ianuarie 1576 a reglementat statutul juridic al Episcopiei unitariene: „*În continuare ne-au rugat acei frați ai noștri care sunt de aceeași religie cu Francisc David, ca Francisc David să le fie superintendent, iar dacă el va muri, sau din cauza bolii, sau din alte motive va trebui mutat (schimbat), să fie mutat și să fie substituit, eadem auctoritae, numai ca în treburile religiei să nu se inoveze nimic, ci în starea în care s-a găsit, în aceea să rămână...din cauza religiei pe nimeni nu persecută, dar inovația nu o suportă.*”²⁴

Legea este cu adevărat liberală, consacrand juridic Episcopia unitariană, dar comportă și un tertip. Episcopul putea fi demis și „*din alte motive*” Cu siguranță că Báthori și Blandrata au urmărit mazilirea lui David. Oricum jurisdicția Episcopiei unitariene a fost

²² Monumenta Comititalia II, p. 528.

²³ Monumenta Comititalia II, p. 534.

²⁴ Monumenta Comititalia II, p. 575.

limitată, iar pastorația lui David obstrucționată prin legile dietale. Dieta de la Cluj din 20 mai 1576 a adoptat o lege aflată în contradicție cu cele anterioare. „*Despre treburile învățătorilor am hotărât în felul următor: conform articolelor de mai înainte i s-a permis lui Francisc David să fie superintendentul coreligionarilor săi, aici în Cluj sau în Turda să poată ține sinod cu preoții de aceeași religie, dar asupra preoților care sunt de religia preotului Dionisie, să nu aibă nici o putere, ci preotul Dionisie între ai lui să aibă vechea autoritate.*”²⁵

Nu la voia întâmplării s-a stabilit localitatea unde avea voie să se desfășoare sinodul Bisericii unitariene, în Cluj sau Turda pentru că, pe de o parte, aici inovatorii puteau fi supravegheați mai ușor, iar pe de altă parte, fieful unitarianismului era în Trei Scaune, unde sinodul nu avea acces. Evident, toleranța religioasă intrase în recul. Cum unitarienii radicali nu au încetat să predice în spiritul nonadorantismului și al antipaedobaptismului, curtea a regizat pas cu pas reducerea la tăcere a radicalilor. Dieta de la Turda din 12-25 octombrie 1577 a votat o lege ce i-a șocat pe contemporani și i-a demoralizat pe unitarieni: „*Tordai Sándor să aibă autoritate peste tot în țară ca să umble, să viziteze toate locurile, și peste tot pe acele persoane bisericesti care sunt de aceeași religie cu el să-i îndrepte, să-i învețe...și să țină sinod; ba chiar are drept și asupra preoților de altă religie să-i hortando, monendo, docendo și dacă este posibil să-i atragă la sentința lui (adică să-i convertească), dar nu prin forță. Cealaltă parte, Francisc David, ca și până acuma, și acuma, numai în Cluj și Turda are voie să țină sinod și asupra persoanelor bisericesti de altă confesiune să nu aibă nici o jurisdicție, ci numai asupra alor lui.*”²⁶

Textul de lege nu trebuie interpretat neapărat unilateral și tranșant, în sensul că s-a îndreptat exclusiv împotriva Bisericii unitariene, pentru că acest lucru nu este specificat „*expressis verbis*”, iar preoți de altă

religie puteau fi lutherani, catolici sau chiar ortodocși. Cu toate acestea, se pare că legea a fost concepută împotriva pastorilor unitarieni nonadoranțiști și nu atât împotriva unitarienilor recepti, apărați de legile țării.

Votarea acestei legi a fost posibilă în condițiile reacțiunii Bisericii catolice, sprijinită de Báthorești și de iezuiți, dar și de faptul că, în mare parte, magnații unitarieni au fost eliminați din dietă și de la curte.

În martie 1578, în ciuda tensiunii confesionale foarte încărcate, David a convocat sinodul de la Turda, care s-a plasat pe un eșafodaj foarte avansat, ceea ce pentru contemporani a însemnat iudaizare și abjurarea creștinismului. „*Noninvocando*”, „*nonadoramus*” și antipedobaptismul au fost declarate doctrine oficiale ale Bisericii unitariene. În ciuda repetatelor legi ale inovației sinodul a adoptat principiul „*communis profetia*” care aducea, practic, un afront hotărârilor dietei. Acest principiu permite tuturor predicatorilor dezbaterile, în orice manieră sau nuanță, despre orice temă despre care sinodul încă nu a decis, deci încuraja inovația. Reacția dietei și a curții a fost foarte promptă. Dieta de la Cluj din 27 aprilie-5 mai 1578 a votat o lege ce depășea cu mult arealul interdicțiilor, a inovației: „*Értjük te nagyságodnak izenetit az religióban naponkint, az minemü hallhatatlan és káromló inovációk öregbednek kit mi és mindeneknek előtte első és fő dolognak itélönk szemünk előtt viseltetni, ki miatt mindenkoron bizonyos helyeket és országokat az úr isten az ő csuda itéleti szerint meg is büntet és ugyan el is törül, erre oly gondot viseljünk nagyságoddal egyetemben, hogy evel az uristennek reánk következő nagyobb ostorát és büntetését ne ingereljük. Tetszett erről, hogy mind mostan, mind jövőben valami inovációk vadnak vagy lennének, ennek előtte való statutumok szerint minden haladék nélkül hivassa elő az inovátort és mind a két religión levő superintendentsek által, kik mellett Te nagyságodnak is mind a két religión való egyenlő számú főemberi legyenek, inquiraltassanak, és ha nyilvánvaló innovatoroknak convincaltatnak, te nagyságod privaltassa és removealtassa ab officio; ha ezután is nem szünnek hinteni efféle újabb*

²⁵ Monumenta Comitalia III, p. 108.

²⁶ Monumenta Comitalia III, p. 122sq.

heresist, te nagyságodnak autoritasa legyen érdemek szerint valami büntetéssel akarja megbüntetni tanácsival egyetemben. Az kik vocatioban nem volnának, kik tisztoktól nem privátattanak, hanem csak spargalnak imitt-amott efféle tévelygéseket, azokat mox de facto ezen mod szerint inquiráltatván és convincváltatván nagyságod büntesse érdemek szerint.”²⁷

Dacă David ar fi înțeles gravitatea situației ar fi sistat inovațiile și nu s-ar fi ajuns la compromiterea toleranței religioase atât de inedită în toată Europa. Din perspectiva secolului al XXI-lea nu are relevanță faptul dacă ideile radicale ale lui David au fost canonice sau nu, ci faptul că ele nu puteau fi percepute de un secol care abia se eliberase din anumite tipare dogmatice închistate, sacrosancte. Analiza raționalistă a preceptelor de credință a acestor radicali a anticipat raționalismul secolelor al XVII-XVIII-lea, o mentalitate ce nu a putut fi înțeleasă de contemporanii lui David, fapt ce a deranjat atât de mult, încât acesta nu reprezenta pentru ei altceva decât diavolul întrupat.

În ciuda avertizărilor și a legilor inovației, David a continuat radicalizarea recuzitei doctrine. Sinodul Bisericii unitariene de la Turda din 24 februarie 1579 a reconfirmat inovațiile, ceea ce l-a determinat pe Cristofor Báthori să emită un mandat de arestare pe numele lui Francisc David. Acesta a fost destituit din demnitatea de predicator și episcop. În urma unei anchete din care mașinațiunile nu au lipsit, reformatorul a fost convocat în fața dietei de la Turda din 23 aprilie 1579. David a fost sprijinit de majoritatea preoțimii și a nobilimii și, creându-se o atmosferă tensionată, judecarea lui a fost amânată pe 1 iunie 1579. Scopul lui Cristofor Báthori a fost vădit: zdrobirea fostului episcop unitarian și, pe această cale,

discreditarea acestei confesiuni, respectiv aducerea în țară a iezuiților și restaurarea Bisericii romano-catolice.

Sinodul de la Alba-Iulia din 1 iunie 1579 a reprezentat un episod regretabil în politica confesională a principatului Transilvaniei, fapt ce a învederat încă o dată că un principiu, fie el cât de progresist sau retrograd, are nevoie, pentru a se putea afirma, și de sprijinul brațului secular. Sub presiunea principelui și a lui Blandrata, facțiunile nobiliare și pastorii unitarieni au fost nevoiți să se decizie de David. Dieta a adoptat o lege care l-a condamnat la închisoare pe bătrânul reformator, care, susținut doar de 4 persoane, s-a înfățișat în fața dietei, apărat fiind de ginerele său, deoarece, din cauza slăbiciunii, nu a putut vorbi.

„Înălțimea Sa a înțeles toată această treabă, adică tu ți-ai urmat învățătura scornită de mintea ta, ai părăsit unitatea ecleziastică, te-ai dedat la sudălmi nemaiauzite, blestemate și împotriva lui Dumnezeu, le-ai făcut publice împotriva hotărârilor generale ale țării și ai devenit inovator. De aceea, Înălțimea Sa, datorită faptelor tale, drept pildă pentru alții te pedepsește, ca alții să se înspăimânte de alte inovații smintite. Până când Înălțimea Sa principele va vrea, vei fi închis...”²⁸

Cel mai umilitor pentru acest reformator și umanist de talie europeană a fost însă faptul că a avut parte de o detenție precum delicvenții de drept penal, fiind izolat; singurii care, cu aprobări speciale, îl puteau vizita pe cel care a schimbat de trei ori aspectul confesional al Transilvaniei erau fiica sa și bărbierul. David a fost întemnițat în închisoarea din cetatea Devei, unde în 14 noiembrie 1579 și-a dat sufletul Marelui Ziditor.

²⁷ *Monumenta Comititalia* III, p. 125. Dieta foarte hotărâtă a decis să-l convoace pe David înaintea ei pentru a-l examina. David nu este pomenit nominal, dar era foarte clar pentru oricine că „inovatorul” nu putea fi decât el. Superintendenții calvin și lutheran respectiv două comisii urmau să stabilească dacă poate fi sau nu vorba de inovație. În cazul în care se stabilea că s-a încălcat legea inovației, inovatorul putea fi pedepsit.

²⁸ Jakab 1878, p. 237. Acest text de lege nu este reprodus în *Comititalia Regni*. Jakab însă nu indică sursa de unde l-a preluat.

**RELIGIONS TOLERANCE AND INTOLERANCE
IN 16TH CENTURY TRANSYLVANIA**

The 16th century used to be a century of dogmatic polemics. The Roman Catholic Church was not anymore the only official church; other three Protestant confessions appeared at that time: the Calvins, the Lutherans as well as the Unitarians, in a framework in which the level of religious intolerance was high across the Western Europe. On the contrary, Transylvania could be regarded as a good example of mutual understanding. On this respect, the rules and regulations issued by the Transylvanian local assembly (Dieta) seems to be rules of the modern age taking into consideration their spirit of liberalism and as well as their message of religious toleration. One has to admit, within some limits: for example, when David Francisc contested the divinity of Jesus Christ, he was eliminated by the prince Cristofor Bathory and Georgio Blandrate, alike. The system of the fourth recognizable religions – churches, I should say – used to be the only one within the European borders of those times, and it appears to be beyond any imagination from a 21st century perspective. It is also necessary to take into consideration that those rules were neither respected nor followed by all, incidents occurred especially when the Calvins and the Unitarians fell into fiercely disputes.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Antall 2004	Antall József, <i>Katolikus egyháztörténet</i> , Cluj, 2004.
Heltai 1570	Heltai Gáspár, <i>Háló</i> , Gyulafehérvár, 1570.
Pokoly 1904	Pokoly József, <i>Az erdélyi református egyház története</i> , Budapest, vol. I, 1904.
Révész 1938	Révész Imre, <i>Református egyháztörténet</i> , Debrecen, vol.I, 1938.
Jakab 1878	Jakab Elek, <i>Dávid Ferenc emléke</i> , Budapest, 1878.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

<i>Approbatae Constitutiones</i>	<i>Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae Eidem Annexarum</i> , Cluj, 1815, partea I, titlul I, art. 2.
<i>Monumenta Comititalia I</i>	Szilágyi Sándor, <i>Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae</i> , vol. I-III, Budapest, 1875.
<i>Monumenta Comititalia II</i>	Szilágyi Sándor, <i>Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae</i> , vol. I-III, Budapest, 1876.
<i>Monumenta Comititalia III</i>	Szilágyi Sándor, <i>Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae</i> , vol. I-III, Budapest, 1877.
<i>Történelmi Tár</i>	Történelmi Tár, 1891.